

foto Klaus Steinke / Alamy Stock Photo

Zolang er gebaltst wordt, is er hoop

De Sallandse Heuvelrug ondergaat een gedaanteverwisseling. In opdracht van de provincie Overijssel zet Staatsbosbeheer alles op alles om het korhoen voor uitsterven te behoeden. Elk jaar wordt vers Zweeds bloed aangevoerd, de heide wordt kleinschalig beheerd, en meer en meer krijgt de vogel uitwijkmogelijkheden naar nattere gebieden en akkertjes. Andere soorten op de heide profiteren daarvan, maar de korhoenkuikens leggen nog altijd het loodje. 'Stikstof is een knop waar wij niet aan kunnen draaien.'

tekst Rik Nijland (redactie Vakblad)

> 'Hé, kijk daar, een dodaars', wijst Ron Blom van Staatsbosbeheer, onze gids deze ochtend over de Sallandse Heuvelrug. Het *Vakblad* is naar Overijssel gekomen om te praten over de metamorfose van dit stuwwalgebied, over droge heide, korhoenders en zandhagedissen, maar voorlopig zien we grauwe ganzen, een blauwe reiger, vochtige hooilanden én een dodaars. Toch is er een verband. Onze tocht vanuit het Staatsbosbeheer-kantoor in Rijssen naar een uitzichtpunt bovenop de stuwwalheuvelds voert over de Blokkendijk, door de Zunasche Heide, een nieuwe verbindingzone tussen de hoge, droge heuvelrug en de kwelzone op de flanken van de stuwwal. In het kader van een ruilverkaveling is hier van 2018 tot 2021 zo'n 130 hectare landbouwgebied vernat en opnieuw ingericht. 'Er zijn watergangen gedempt, pleksgewijs is er afgeplagd en er zijn houtwallen en singels aangelegd', vertelt Blom, teamleider van de beheereenheid Salland. 'Er is al een flamingo op bezoek geweest, en er broedt een paar kraanvogels. Dit jaar met twee jongen.' In de toekomst worden die misschien naaste burens van het korhoen. 'Toen we omwonenden en belanghebbenden informeerden over

de hydrologische maatregelen ontstond er wat wrijving', vertelt Marcel Horsthuis, ecologisch adviseur van Staatsbosbeheer in de provincie Overijssel en onze andere rondleider. 'Men vroeg zich af: 'Waar is het allemaal voor nodig?' Tot er tijdens die bijeenkomst een ouder iemand opstond en vertelde: vroeger, in de jaren vijftig, zaten die korhoenders ook hier. Dan kun je honderd dikke rapporten schrijven over het belang van de Zunasche heide, maar zo'n opmerking maakt veel meer indruk op de bezoekers.'

Gidssoort en paradepaardje

Even hogerop rijden we het Natura 2000-gebied in. 'De Sallandse Heuvelrug is aangewezen voor habitattypen zoals droge heide, jeneverbesstruvelen, pioniersvegetaties met snavelbiezen en een klein areaal zuur ven', vertelt Horsthuis. 'Verder zijn er drie soorten met een behoud- en verbeterdoelstelling: de roodborsttapuit, de nachtzwaluw met (in 2022) 124 respectievelijk 79 territoria en als gidssoort het korhoen.' Beheermaatregelen ten behoeve van deze drie soorten, zo is de gedachte, komen óók ten goede aan tal van andere soorten van een divers heide-ecosysteem, zoals de wulp (in 2022 nog

Marcel Horsthuis (links) en Ron Blom.

een broedgeval maar sindsdien niet meer) de boomleeuwerik (vijftien territoria), de grauwe klauwier (zes territoria) en de heivlinder (in 2022 nog zes territoria). Vooral het korhoen is een goede graadmeter voor hoe de heide ervoor staat, aldus Blom. Qua leefgebied heeft deze vogel flink wat noten op z'n zang: uitvalsbasis is de grote open droge heide met veel variatie – zo hebben kuikens andere wensen dan volwassen vogels – maar er moet wel uitloop zijn naar akkertjes en wat voedselrijkere vochtige heide en grasland. Optimaal is een populatie met vijftig hanen, zo'n honderdtwintig korhoenders in totaal, stelt Horsthuis. 'Met dergelijke aantallen is het weer mogelijk dat omliggende heidegebieden zoals de Borkeld, het Boetelerveld, de Lemelberg en het Wierdense Veld bevolkt raken.' Voorlopig is dat verre toekomstmuziek. Het korhoen is gidssoort en paradepaardje van het natuurbeleid in Overijssel, maar bovenal ook een zorgenkindje. Al sinds begin deze eeuw staat de soort op uitsterven. Dat is voorkomen doordat vanaf 2012 bijna jaarlijks, begin mei in de baltsperiode, rond de 25 in Zweden gevangen korhoenders worden uitgezet. Daarmee is de soort echter niet uit de gevarezone gekomen.

Tot het uiterste gaan

Eind 2013 besloten Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Vogelbescherming dan ook dat er geen uitzicht was op verbetering en dus geen reden om door te gaan met vangen en uitzetten. Twee jaar later kwamen Staatsbosbeheer en de provincie tot inkeer en zetten een hernieuwde reddingspoging in. Nederland is vanwege de Europese Vogelrichtlijn namelijk verplicht om tot het uiterste te gaan om uitsterven te voorkomen. En de Sallandse Heuvelrug is sinds 1997 het laatste broeze bolwerkje in Nederland waar nog korhoenders in het wild voorkomen. Ook afgelopen mei is de populatie dus weer 'opgefrist', zoals Horsthuis dat noemt, met 26 Zweedse vogels. Tot 2026

betaalt de provincie deze korhoeninjecties nog (zo'n 60.000 euro per jaar). Daarna wordt opnieuw geëvalueerd. Rond de helft van de Zweedse vogels legt binnen een maand het loodje, waarschijnlijk door stress, predatie en onbekendheid met het terrein, of gaat op de wieden en vliegt tot tientallen kilometers ver weg. De rest van de Zweedse nieuwkomers weet aansluiting te vinden bij de al ingeburgerde korhoenders (autochtone korhoenders zijn er al jaren niet meer). 'Als de nieuwkomers de geluiden van de balts horen, zijn ze meteen alert, dat is mooi om te zien', aldus Blom. 'De balts is erg belangrijk om de uitgezette korhoenders binding te laten krijgen met het gebied. Als de balts weg is, wordt het heel erg lastig.'

Jaarlijkse tragedie

De voornaamste oorzaak waardoor de populatie elk jaar een injectie met vers Zweeds bloed nodig heeft, is niet de stress bij aanvang of bijvoorbeeld predatie door vos en havik, legt Horsthuis uit. 'De korhoenders worden gevangen, ze komen hier, ze baltsen, ze broeden, de eieren komen uit en binnen korte tijd na het uitkomen gaan de jongen dood', vat hij de jaarlijkse tragedie samen. 'Het uitkomen van de eieren hoort samen te vallen met een piek aan rupsen, vooral van de gewone heispanner. Na twee weken schakelen jongen over op een vooral vegetarisch dieet, maar voor die tijd zijn ze al verhongerd.' Uit een rapport dat Wageningen Environmental Research begin 2023 uitbracht, blijkt dat de heide voor de jonge kuikens te arm is aan heispanner-rupsen of alternatieve grote insecten. De hoge stikstofbelasting vanuit de lucht is de hoofdzaak, aldus het rapport. Horsthuis: 'De bodem is net zo zuur als schoonmaakazijn. We kunnen wat extra maaien en op kleine schaal steenmeel strooien, maar het probleem oplossen, dat is aan de politiek. Dat is geen knop waar wij aan kunnen draaien.'

Onder: Door grootschalige boskap kan er vanuit de zaadbank weer een heidevegetatie ontstaan. Rechts: Uitzichtpunt Noetselerberg.

fotos Rik Nijland

Korhoenders fokken

Zweedse korhoenders bijplaatsen is momenteel de enige manier om op de Sallandse Heuvelrug de laatste Nederlandse populatie voor uitsterven te behoeden. Bottleneck is de sterfte van nagenoeg alle kuikentjes. In de aanloop naar een vegetarisch leven, eten de jonge korhoenders de eerste twee weken overwegend insecten, vooral rupsen van de gewone heispanner, maar die zijn zo schaars dat de dieren verhongeren. Staatsbosbeheer overweegt dan ook om te gaan fokken met korhoenders in gevangenschap. Eind zomer, begin herfst worden de kuikens dan uitgezet. Tussen 2007 en 2017 probeerde Het Nationale Park De Hoge Veluwe op deze manier een lokale populatie op te bouwen. Dat mislukte. Predatie door de havik speelde daarbij een rol; ook was op de Veluwe de balts als bindend element verdwenen. 'Op de Sallandse Heuvelrug haken we aan op een bestaande populatie', aldus Ron Blom van Staatsbosbeheer.

Om te laten zien wat er wél kan, nemen Blom en Horsthuis hun bezoek mee naar uitzichtpunt Noetselerberg. We kijken over de uitgestrekte golvende heide (1400 hectare) naar het oosten uit, langs een plukje wintereiken, richting de Zunasche Heide zo'n twee kilometer verderop. Boven ons jaagt een boomvalk.

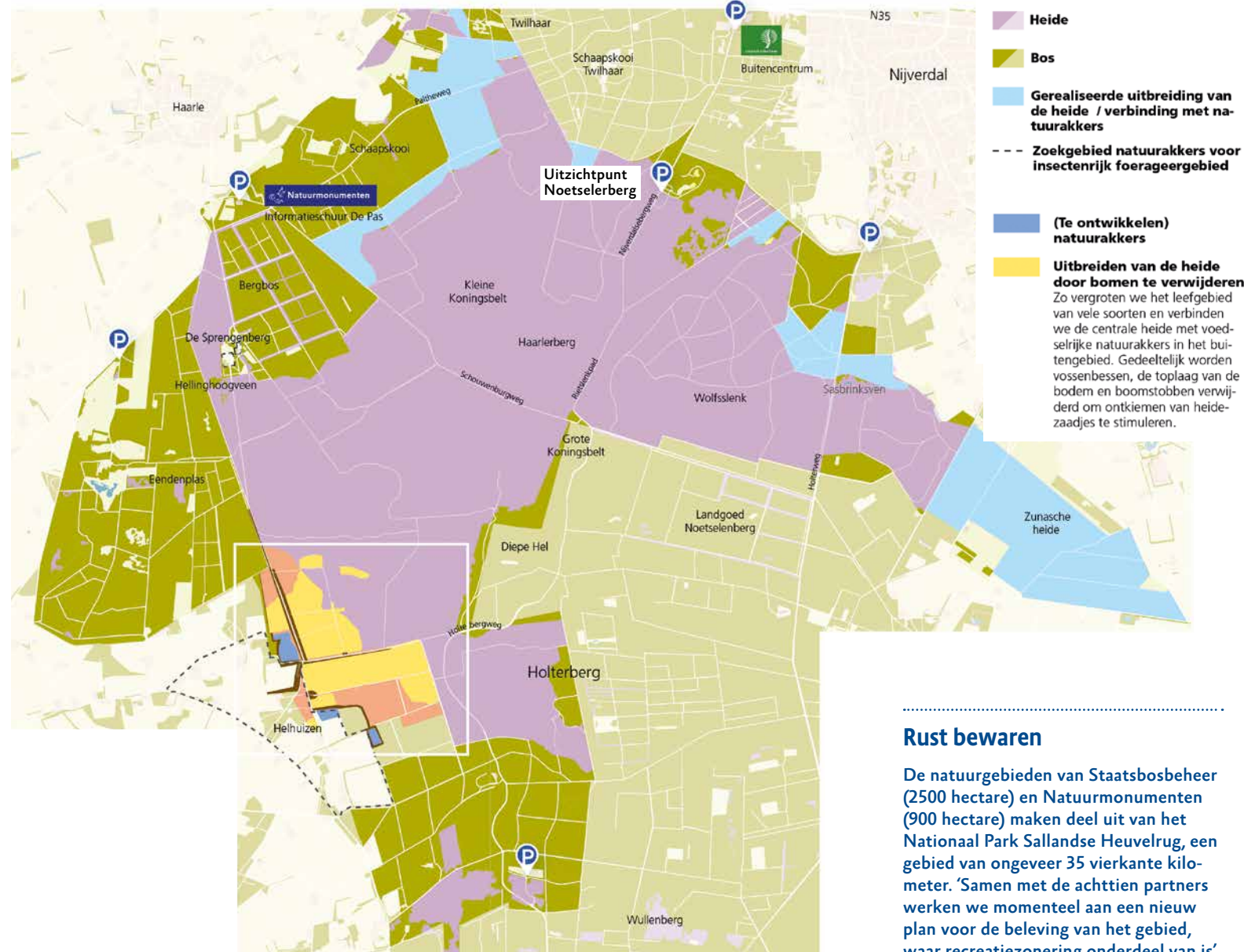
Mozaïekbeheer en snackbars

Blom wijst op een lichte plek in de lappendeken die zich voor ons ontvouwt. Daar is een zandplek van 10 bij 10 meter gemaakt voor onder andere de zandhagedis (naar schatting zestigduizend exemplaren) en voor graafwespen. 'Als je een luchtfoto van de heide bekijkt dan weet je niet wat je ziet aan schakeringen, we doen aan mozaïekbeheer.' Horsthuis: 'We nemen kleinschalig maatregelen om de variatie en de kwaliteit van de heide te verbeteren.' Belangrijke hulptroepen daarbij zijn 1250 Drentse heideschappen en voor het grovere werk een handvol landgeiten. Verder branden en maaien de beheerders kleine oppervlakten waardoor de heide verjongt. Korhoenkuikens zijn het beste af tussen heideplanten van vier tot tien jaar oud blijkt uit het Wageningse rapport. Ook wordt vossenbes kleinschalig verwijderd. Weliswaar zijn de bessen een belangrijke voedselbron voor de volwassen vogels, maar de planten trekken amper insecten aan. Om het korhoen en andere soorten extra te ondersteunen, legt Staatsbosbeheer 'snackbars' aan, kleine heide-akkerkes met een beetje stalmest om de voedselrijkdom lokaal wat op te krikken. 'Daarop komen verschillende granen en bloei-

ende planten die insecten aantrekken. We doen eigenlijk een soort reparatiewerk, door het oude heidelandschap, met ook akkers van keuterboeren en zandwinplekken, te herstellen.' Met succes, constateerde Wageningen Environmental Research begin vorig jaar. 'De diversiteit in het grootste deel van het heidegebied van Staatsbosbeheer lijkt thans redelijk gunstig voor het korhoen.' 'Dat is natuurlijk een opsteker', vertelt Blom, 'maar het is ook wel een beetje de frustratie van het beheerteam, we hebben het heidebeheer goed in de vingers, maar door bijvoorbeeld stikstof staat het leefgebied onder druk.'

Samenwerking in beheer

Aan de westkant van de heuvelrug, bij Helhuizen, stopt Blom bij een grote kapvlakte. Eind vorig jaar werd hier 55 hectare grove den en douglas tot zaaghout en chips verwerkt, een project dat Staatsbosbeheer uitvoerde in nauwe samenwerking met Natuurmonumenten. 'In het centrale heidegebied werken we heel intensief samen', vertelt Horsthuis. 'We hebben weliswaar elk onze eigen kijk, maar de beheerteams overleggen regelmatig en stemmen het beheer op elkaar af. Het is de bedoeling dat er vanuit de zaadbank weer een heidevegetatie ontstaat', aldus Horsthuis. Dit omvormingsproject liep jaren vertraging op doordat omwonenden in het geweer kwamen tegen de plannen. Na jaren touwtrekken werd de aanvankelijk geplande kap van 129 hectare gereduceerd tot 55 hectare. Bovendien bleven cultuurhistorische elementen, zoals een laan met Amerikaanse eik, gehandhaafd.

Rust bewaren

De natuurgebieden van Staatsbosbeheer (2500 hectare) en Natuurmonumenten (900 hectare) maken deel uit van het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug, een gebied van ongeveer 35 vierkante kilometer. 'Samen met de achttien partners werken we momenteel aan een nieuw plan voor de beleving van het gebied, waar recreatiezonering onderdeel van is', vertelt Ron Blom. Zo moet de rust voor kenmerkende heidesoorten van 1 maart tot 1 oktober nog beter worden gewaarborgd. Nu al worden sommige wandelpaden in die periode afgesloten. Ook de mountainbikeroutes zijn onderwerp van discussie. De fietsers reden op de hei soms zandhagedissen dood, en in het bos hazelwormen. Daarom heeft de provincie een van de meest populaire routes in de zomer afgesloten. 'Wij denken dat het mogelijk is ook interessante routes uit te zetten buiten de kern van het natuurgebied', aldus Blom. De Toeristenweg over de toppen van de heuvelrug, met 750.000 verkeersbewegingen per jaar, is Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten een doorn in het oog. 'We willen graag dat die wordt afgesloten voor gemotoriseerd verkeer, ook als signaal voor de boeren aan de randen van het gebied. Het is lastig om hun te vragen natuurvriendelijker te boeren, terwijl verderop al die auto's door de natuur rijden.'

Ondanks deze concessies vroeg de actiegroep NatuurAlert de voorzieningenrechter in december om een kapverbod: bosdieren zouden de dupe worden van de korhoenplannen, het zou ongewenst zijn bos te kappen terwijl de overheid juist streeft naar meer bos, en bovenal: de kap helpt het korhoen geen zier zolang er niets wordt gedaan aan bijvoorbeeld de stikstofdepositie. De rechter kwam niet tot een afweging; toen het kort geding diende, waren de bomen al weg.

Natuurakkers

Door omvorming zal het heide-areal op de heuvelrug toenemen (gunstig voor de kenmerkende soorten), maar de aspirant-hei is vooral ook bedoeld als verbindingzone naar de voedselakkerkes die Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten aan de westkant van het Natura 2000-gebied hebben ingericht. Blom: 'We proberen samen met de provincie om in het kader van agrarisch natuurbeheer ook nog eens 20 hectare te realiseren in samenwerking met boeren in de omgeving. De

eigenaren kunnen deze percelen inzaaien met zomer- of wintergraan of benutten als bloemrijk grasland.' Horsthuis: 'Door ontginning en bosaanplant in de jaren dertig van de vorige eeuw en door ontwatering en intensivering van de landbouw op de flanken van de heuvelrug zijn het korhoen, maar ook andere kenmerkende soorten zoals de roodborsttapuit en nachtzwaluw, teruggedrongen naar de centrale heide. Die soorten maakten vroeger ook gebruik van natte terreinen, zoals de Zunasche heide, en ze foerageerden bij boeren op akkertje en graslandjes. We hopen dat dat op termijn weer mogelijk wordt door een minder intensief agrarisch gebruik en herstel van de waterhuishouding waardoor in lager gelegen terreinen weer kwel optreedt. Wanneer dat moet zijn gerealiseerd? Hopelijk in 2030, maar we zijn natuurlijk erg afhankelijk van de richting waarin de landbouw zich ontwikkelt.'

redactie@vakbladnbl.nl